

ВІДГУК

офіційного опонента

Іванюк Ганни Іванівни на дисертацію **Довгої Марії Ігорівни** «**Розвиток компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання в системі МАН України**», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Актуальність обраної теми дослідження. Дослідження «Розвиток компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання в системі МАН України», виконане Марією Довгою, є своєчасним й затребуваним на науковому та практичному рівнях і присвячене розв'язанню наукової проблеми, осердям якої є особистість з властивими їй задатками до творчої діяльності, що можуть за сприятливих умов розвиватися або гальмуватися за домінування несприятливих чинників. Здобувачка актуалізувала нову для науки проблему, що не була предметом системного та комплексного дослідження. Обґрунтована дослідницею тема, відповідає суспільним і педагогічним потребам розвитку компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання, що сприятиме подоланню освітніх втрат та пошуку продуктивних шляхів освіти дітей і учнівської молоді в період невизначених змін, зокрема й тих, що зумовлені війною в Україні.

На відміну від численних досліджень, що розкривають різні аспекти проблеми дистанційного навчання учнів у закладах загальної середньої освіти, у дисертації актуалізовано проблему розвитку компонентів креативності підлітків в освітньому середовищі Малої академії наук, що знаменує інноваційну модель відкритої освіти.

Завдання дослідження отримали розв'язання з опорою на ґрунтовну наукову базу українських і зарубіжних дослідників обдарованості.

Безперечно, що в умовах непередбачуваних змін у суспільстві, до яких відносимо пандемію та воєнні дії, традиційна система шкільної освіти зазнає неминучих негативних впливів. Як наслідок, освітня практика потребує

адекватного наукового підґрунтя для розв'язання проблеми дистанційного та змішаного навчання. Зазначене є актуальним як для системи загальної середньої освіти, так і позашкільної освіти, у тому числі й у системі МАН України. Не менш актуальною є проблема розвитку компонентів креативності учнів підліткового віку, що є біологічним та соціально детермінованим продуктом людської діяльності.

У першому розділі дисертації розгорнуто висвітлено результати категоріального й теоретичного аналізу та узагальнень з опорою на попередні наукові пошуки здобувачки (подані у статтях і матеріалах наукових конференцій), що дало змогу встановити генезу ключового поняття наукового пошуку та запропонувати авторські визначення понять «креативність», «компоненти креативності», розглянувши різні підходи до зазначених визначень, співвіднесеність понять «творчість» і «креативність» у сучасних наукових працях. Встановлено: результати попередніх досліджень певним чином слугують теоретичною та методичною базою для виконання дослідження та узагальнення його результатів.

Дисертаційне дослідження виконане з використанням різноманітних ресурсів: теоретичних (праці українських та зарубіжних дослідників наукової проблеми), інструментальних (діагностичних, статистичних), цифрових, що дало змогу розв'язати поставлені здобувачкою завдання на належному теоретичному рівні та в повному обсязі.

Аналіз родово-видового зв'язку у формулюванні мети і завдань дослідження, локальної вичерпності окреслених завдань у площині заявленої мети дослідження. Мета дослідження «Теоретично дослідити та обґрунтувати і емпірично перевірити розвиток компонентів креативності підлітків в системі МАН в умовах дистанційного навчання» відповідає темі та дослідницькій позиції здобувачки, що знаходиться в полі проблемно-наукового пошуку та відповідає логічному розв'язанню наукової проблеми.

Завдання дослідження загалом побудовані згідно з логікою наукового пошуку та співвіднесені з метою.

Аналіз сформульованих завдань дає підстави для висновку про системний характер їх побудови та спрямованість на вирішення аспектів, важливих для цілісного розв'язання мети дослідження. Водночас зазначаю, що 3-є завдання сформульовано з стилістичними огріхами, однак це не впливає на науковий конструкт дослідження та може дискутуватись.

Аналіз адекватності використаних методів для кожного із завдань дослідження, наукової новизни, обґрунтованості зроблених узагальнень за результатами розв'язання кожного із завдань.

Для розв'язання завдань дослідження в дисертації обґрунтовано групи методів, що співвідносяться з кожним із них відповідно до логіки побудови методологічного конструкту дослідження; специфічні групи методів дослідження подано на рівні реалізації часткових завдань наукового пошуку, що є невід'ємними в процесі реалізації мети наукового пошуку. Так, використання теоретичних методів дало змогу розв'язати завдання щодо уточнення поняттєвого апарату з наукової проблеми та з'ясувати стан її дослідженості в наукових працях українських і зарубіжних учених. За результатами категоріального й теоретичного аналізу на широкій і різноаспектній джерельній базі з'ясовано стан дослідження міждисциплінарної наукової проблеми та виявлено раніше не розкриті аспекти: компоненти креативності, уточнено рівні, творчий потенціал та креативність як механізм його реалізації в контексті наукової проблеми дисертаційного дослідження. Вартісним в науковому сенсі є те, що здобувачка з науковою відповідальністю підійшла до відбору методів оцінювання процесів, що складають основу творчої діяльності особистості (учня/учениці): тести дивергентного мислення (для виявлення здатності визначати й вирішувати творчі завдання, систематизувати та виділяти головну та менш важливу інформацію, здатність до фантазування тощо).

В дисертації описано групи методів, допустимі для оцінювання креативності. Здобувачка виділила сильні та слабкі сторони групи методів оцінювання креативності, зокрема тестів: Торренса, віддалених асоціацій (для вимірювання вербальної креативності), творчого мислення, дивергентних

асоціацій та групи методів оцінювання творчої особистості, зокрема опитувальників: творчого сприйняття, пошуку творчих талантів, креативних досягнень, креативної поведінки; з-посеред інших методів використано семантичну шкалу оцінювання творчих продуктів, експертну оцінку, опитувальники класної активності та самооцінки.

Відтак розв'язання першого завдання побудовано з опорою на ґрунтовний методичний інструментарій, що дало змогу використати тривке теоретичне підґрунтя. Узагальненням за результатами виконання першого завдання притаманні нові наукові знання: уточнено визначення «креативність», «компоненти креативності», в науковий обіг уведено нові наукові джерела та авторський підхід до структурування тексту дисертації. Результати дослідження першого завдання – «Теоретично дослідити та обґрунтувати проблеми розвитку креативності та її компонентів» висвітлено в першому розділі дисертації. Дисертантка комплексно висвітлила результати аналізу проблеми в сучасному науковому дискурсі: сутність поняття, компоненти та рівні креативності (творчого потенціалу), критерії оцінювання; розглянуто відкритість до нового досвіду як компоненту креативності, інтелектуальні здібності як компоненти творчого потенціалу в контексті двох типів інтелекту (кристалічного і рухомого (текучого), місце домен-релевантних знань і навичок. Міждисциплінарне бачення проблеми дало змогу дослідити місце і значення соціально-комунікативних навичок та біологічної основи креативності людини. Здобувачка на належному науковому рівні згрупувала методи вимірювання креативності та її компонентів, до них віднесено ті, що є інструментом для вимірювання процесу, особистості, продукту (творчої діяльності), впливу зовнішнього середовища. Заслуговує на увагу розкриття особливостей розвитку творчого потенціалу впродовж життя та факторів впливу на розвиток креативності учнів у процесі навчання та виховання, специфіки розвитку креативності в учнів підліткового віку та тих, кого відносимо до обдарованих.

Здобувачкою обґрунтовано педагогічні умови розвитку креативності: партнерська взаємодія, створення ситуацій для самовираження, навчання на

співпраці, створення ситуацій для розвитку дивергентного мислення, заохочення, стимулювання, повага до думок. Перелічене вище було використано при розробленні онлайн-програми з розвитку компонентів креативності.

Виконання другого завдання передбачало обґрунтування потенціалу Малої академії наук у контексті розвитку компонентів креативності учнів. Зазначене завдання розв'язано з опорою на адекватні методи: теоретичного аналізу, порівняння, синтезу, вивчення педагогічного досвіду та організаційної діяльності МАН. Результати дослідницьких студій узагальнено й відповідають науковій проблемі. Узагальнені результати містять нову інформацію про інноваційне творення навчального середовища за запитами, на засадах творчої діяльності, яке водночас виконує функцію середовища розвитку творчого потенціалу учнів, методичний інструментарій оцінювання творчого середовища. У дисертації висвітлені нові знання про організацію освітнього процесу за запитами, що сприяє розвитку креативності та збагаченню творчого потенціалу учнів (підлітків). Це - всеукраїнська олімпіада креативності, дитяча академія «Футурум», дослідницькі проекти, конкурси наукових робіт. На теоретичному рівні уточнено вплив соціально-економічного статусу родини на розвиток креативності дітей (учнів) підліткового віку – аспект, що нині ще недостатньо представлений в українській науковій думці.

Третє завдання – емпіричне дослідження уявлень педагогів про креативність - розв'язане, а його результати подані у тексті дисертації відповідно до авторської концепції наукового пошуку. Предметом наукової дискусії може бути поняття, використане в завданні 3 та в п.р.1.2, а саме: «уявлення» педагогів про креативність. Більш коректним було б поняття «обізнаність» педагогів про креативність. Теоретичний аналіз зарубіжних джерел, що розкривають різні оцінки креативності учнів у контексті шкільного навчання, ставлення вчителів до проблеми, дали підстави стверджувати про необхідність творчого середовища задля розвитку компонентів креативності. Встановлено розбіжності між намаганнями прогресивних учителів створювати належні умови для розвитку креативності учнів та реальним станом

традиційного навчання, що може певним чином гальмувати цей процес. Для розв'язання третього завдання проведено опитування вчителів, узагальнено отримані дані та сформульовано відповідні висновки.

За результатами розв'язання четвертого завдання передбачалось обґрунтувати розвивальний потенціал онлайн навчання, що здійснюється за запитами учнів/учениць та їхніх батьків (осіб, що їх заміняють) в МАН і його структурних підрозділах. З використанням компаративного аналізу здобувачка порівняла вплив на розвиток креативності учнів навчальних середовищ загальноосвітніх шкіл і МАН та уточнила переваги особистісно зорієнтованої освітньої діяльності в контексті розвитку компонентів креативності.

Щодо п'ятого завдання. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади розроблення програми онлайн-курсу з проблеми розвитку креативності підлітків та уточнено особливості реалізації дистанційного навчання. На достатній теоретичній та емпіричній доказовій базі уточнено види дистанційного навчання (дистанційне, змішане, синхронне–асинхронне, бісинхронне, гібридне, за власними темпами) та схарактеризовано позитивні сторони, труднощі й недоліки у процесі їх реалізації. Висвітлено співвіднесеність дистанційного навчання з традиційним задля розвитку компонентів креативності обдарованих підлітків. Дисертантка ретельно підійшла до теоретичного узагальнення чинників (факторів), що впливають на ефективність дистанційного навчання, а саме: готовність педагога, рівень комунікації вчителя і учнів, урахування індивідуальних освітніх потреб учнів, емоційна залученість. За результатами теоретичного та емпіричного дослідження висвітлено уніфіковані вимоги до розроблення дистанційних навчальних курсів із використанням когнітивних принципів (за Маєром). Особистими внеском здобувачки в розв'язання наукової проблеми є запропонований тренінговий курс, апробований в освітньому процесі МАН України. Емпіричне дослідження, здійснене на репрезентативній вибірці, дало змогу оцінити ефективність авторської програми з розвитку компонентів креативності підлітків. Для перевірки ефективності використано адекватні

дослідницькі інструменти, що забезпечило об'єктивність висновку щодо розробленої програми.

Розв'язуючи шосте завдання (емпіричне дослідження ефективності розробленої програми розвитку компонентів креативності), розроблено та презентовано діагностичний інструментарій – авторську анкету, що складалась з трьох блоків (демографічного, когнітивного (обізнаність про креативність), особистісно-оцінного). Методика опитування з використанням анкети відповідає розв'язанню наукового завдання. За результатами емпіричного дослідження з'ясовано позитивні (відвідування тренінгів для вчителів з проблем розвитку креативності) та гальмівні чинники впливу. Дослідження проведено на задовільно чисельній вибірці, що є запорукою об'єктивності узагальнених результатів.

Для узагальнення результатів емпіричного дослідження використано тест Манна-Вітні (для незалежних вибірок) і коефіцієнт кореляції Спірмена. В узагальнених результатах дослідження подано як позитивну динаміку досліджуваного процесу, так і питання, що потребують додаткового вивчення, а тому нині є дискусійними.

Виявлення упущених аспектів досліджуваної проблеми, оцінка їх впливу на цілісність наукового знання, його достовірність та ефективне практичне використання одержаних результатів.

Позитивна оцінка теоретичного і практичного значення виконаного дослідження є безперечною, однак у дисертації мають місце позиції, які провокують наукову дискусію:

- 1) Оскільки поняття «уява» – трактується як «чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, який зберігається і відтворюється в свідомості людини...» – у контексті завдання дослідження варто замінити поняття «уява» на поняття – «обізнаність педагогів», що є складовою професійної (дидактичної) компетентності вчителя. Зауважую, що здобувачка у процесі емпіричного дослідження все ж наповнила критерії та показники педагогічним змістом.

- 2) У дисертації (відповідно до завдання: теоретично дослідити та обґрунтувати проблему розвитку креативності та її компонентів) варто було б чіткіше висвітлити наукові позиції представників (засновників) української наукової школи (О. Кульчицька та інші).
- 3) На думку опонента, представлення результатів дисертаційного дослідження отримало б додатковий бонус за більш чіткого структурування тексту першого розділу; варіант, використаний дисертанткою, загалом є допустимим і відповідає авторській концепції текстового оформлення результатів дослідження.
- 4) На с. 112–116 описано педагогічні умови розвитку креативності. Оскільки у дослідженні мова йде про розвиток креативності підлітків в умовах дистанційного навчання, варто було б виокремити та обґрунтувати педагогічну умову – готовність учителя до використання цифрових інструментів задля розвитку креативності підлітків в умовах дистанційного навчання. У нашому випадку цифрові інструменти - це сукупність освітніх платформ та веб-ресурсів, цифрових сервісів, мобільних та онлайн-додатків, що дають можливість пошуку, застосування та створення нових освітніх продуктів з метою виконання самостійних дослідницьких дій, що є фактором розвитку компонентів креативності підлітків.

Висновок щодо новизни одержаних результатів.

У дисертації вперше цілісно та системно подано результати дослідження наукової проблеми феномену розвитку компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання МАН, актуальної в теоретичному та практичному сенсах. Оригінальність виконаного дисертаційного дослідження полягає в пошуку та реалізації інших від узвичаєних і традиційних шляхів вирішення наукової проблеми, відході від технологічного концепту, що дало змогу сформулювати різновекторні ідеї та обґрунтувати нові знання щодо структури й компонентів креативності, запропонувати ефективну авторську програму розвитку креативних якостей підлітків в умовах освітнього середовища МАН.

З огляду на зростання частки освітнього процесу учнів в дистанційному та змішаному форматах науково вагомими є результати компаративного аналізу впливу на розвиток компонентів креативності підлітків доцільно організованих освітніх середовищ МАН і загальноосвітніх шкіл, які можуть бути предметом окремих досліджень.

Висновок щодо теоретичного значення одержаних результатів. Аналіз результатів дослідження засвідчує результативність наукового пошуку на теоретичному рівні, що полягає в розробленні та узагальненні структури творчого потенціалу особистості, узагальненні розвивального потенціалу дистанційного навчання задля розвитку компонентів креативності підлітків, внеску української наукової школи в розвиток теорії творчості (креативності). Наукові знання розширено авторським трактуванням і вдосконаленням визначень понять: «креативність», «творчий потенціал», «розвиток творчого потенціалу», обґрунтуванням педагогічних умов розвитку компонентів креативності.

Висновок щодо можливості практичного використання одержаних наукових результатів.

На практичному рівні дієвий методичний інструментарій дослідження може розширити базу для майбутніх досліджень суголосних наукових проблем або тих, що є дотичними до теми дисертації.

Розроблена програма (тренінгів), онлайн-курс з розвитку компонентів креативності підлітків можуть бути адаптовані до освітніх середовищ закладів загальної середньої освіти різних типів, що збагатить методичний супровід учителя в умовах дистанційного навчання.

Пропозиція щодо присудження (не присудження) дисертанту ступеня доктора філософії за результати аналізу новизни одержаних ним результатів, їх достовірності, теоретичного значення і можливості практичного використання.

Дисертація Довгої Марії Ігорівни «Розвиток компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання в системі МАН України» є

завершеною, самостійною науковою кваліфікаційною роботою, яка має наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Дисертація відповідає вимогам чинного законодавства, зокрема «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами); «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка – Довга Марія Ігорівна – заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук

Київського університету імені Бориса Грінченка

Г.І. Іванюк

Г.І. Іванюк